

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

કાવ્યસર્જનની પ્રેરણારીતિ પલટાઈ રહી છે ?

મારા એક ચિરપરિચિત, પ્રિય યુવાન કવિની આ વાત છે. તે નિમિત્તે હું કવિતાસર્જનમાં કંઈક બદલાયેલા પ્રવાહનો સંકેત કરવા માગું છું. એ કવિએ ઊગતાવેત ઉત્તમ ગઝલો અને ગીતો લખ્યાં. એની રચનાઓ ભાવકો અને વિવેચકોનો એકસરખો આવકાર પામી. એના એક કાવ્યસંગ્રહની પ્રસ્તાવના મેં પ્રેમથી અને પૂરો અભ્યાસ કરીને લખી હતી. તેની રચનાઓના વિષયો પ્રણય, સંબંધો, જીવન વિશેનાં તથ્યો આદિ હતા. પણ હવે એના કાવ્યસર્જનની દિશા સમૂળી બદલાઈ છે. મોટા ભાગના કવિઓની જેમ એ પણ નિજી અનુભૂતિઓ, સ્વકીય સંવેદનો ઇત્યાદિથી પ્રેરાઈને કવિતાઓ લખતો. હવે એ સમાજની માગણી, પસંદગી, કહો કે ફરમાયશ મુજબ ‘કાવ્ય’ સર્જન કરે છે. કોઈકના લગ્નપ્રસંગનું ગીત, નાટકોનાં ગીતો, રિક્ષાવાળાઓની રિક્ષાઓ પરનાં સૂત્રો, કોઈની જન્મતિથિની ઉજવણી ઇત્યાદિ નિમિત્તે તેને કાવ્યસર્જન કરવાનું આમંત્રણ અપાય છે. અને તે પૂરા ઉત્સાહ અને નિષ્ઠાથી એ કામ કરી આપે છે. પૈસા કે લોકપ્રિયતા માટે તે આવું બધું લખે છે એમ જરાય કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે એની પાસે અઢળક ધન છે, તેનો વ્યવસાય ભરપૂર ચાલે છે. તેની જૂની લોકપ્રિયતા હજી અકબંધ છે. નવી લોકપ્રિયતા, એક રીતે કહીએ તો સીમિત છે. છતાં સામાજિકોના નવા વર્ગમાં વિસ્તરી છે. પણ તેણે આ બીજો માર્ગ સ્વેચ્છાએ પસંદ કર્યો છે. તેની કાવ્યસર્જનક્ષમતા હજીયે એટલી જ દૃઢ છે, બલકે અનુભવસમૃદ્ધિને આધારે તે કદાચ વધી જશે. અન્ય કવિઓના કાવ્યનું સેવન તે પૂરી નિસબતથી કરે છે. એવું નથી કે કોઈક સંજોગોએ તેનો આ દિશાપલટો કર્યો હોય, સ્વેચ્છાએ એણે આ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે. તેણે મને એક વાર કહ્યું કે હવે હું તમારી જેમ, મોટા ભાગના બીજા કવિઓની જેમ નિજી સંવેદનોથી પ્રેરાઈને કવિતા નથી રચતો. મને થયું કે કાવ્યસર્જનની પરંપરાગત ધારાને વફાદાર રહીનેય થોડુંક આવું કામ તો, માણસની સામાજિકતાને કારણે કરી શકાય, પણ તેણે દિલચોરી કરી નથી. બીજો માર્ગ સ્વીકાર્યો એટલે પહેલો તજ્યો.

તેની આ વાતે મને ખાસ્સો વિશ્લુબ્ધ કરી દીધો. સર્વસામાન્ય રીતે અમે કવિઓ નિજી સંવેદનો, અનુભૂતિઓ, ઇત્યાદિથી ઝંકૃત થઈને કાવ્યો રચતાં હોઈએ છીએ. નવલકથા, વાર્તા, જેવાં સાહિત્યસ્વરૂપોમાં સામાજિક સંદર્ભો અને પરાનુભૂતિને વિશેષ સ્થાન હોઈ શકે. કેટલીયે વાર કાવ્યો પણ સામાજિક સંદર્ભ, સામાજિક પ્રતિબદ્ધતા સાથે રચાતાં જ હોય છે અને તેમાં કશું અનુચિત નથી. આપણાં આદરણીય કવયિત્રી બહેન સરૂપ ધ્રુવે સામાજિક પ્રતિબદ્ધતા પ્રતિના સવિશેષ લગાવને વશવર્તીને પોતાની જૂની કાવ્યસર્જનદિશા બદલી નાખી તે સહૃદયોને વિદિત છે જ. સુંદરમ્-ઉમાશંકર અને તેમના કેટલાક સમકાલીન કવિઓનાં કાવ્યોમાં ગાંધીયુગીય પ્રભાવ અને નિસબત આગળ પડતાં છે અને તેથી કાંઈ તેઓની કવિપ્રતિભા જરાયે ઓજપાઈ નહોતી. કવિવર રાજેન્દ્ર શાહનું

કાવ્યસર્જન મુખ્યત્વે આવાં બાહ્ય પરિબળોને વશવર્તીને ચાલ્યું નથી. તેમણે તો મહદઅંશે સંવેદનો અને અધ્યાત્મ-અનુભૂતિને કેન્દ્રમાં રાખીને કાવ્યરચનાઓ કરી. મનુષ્ય સામાજિક પ્રાણી ગણાયો છે. કવિ પણ મનુષ્ય છે. સમાજથી સાવ છેદાઈને નિતાંતપણે પોતાની આરસમઢુલીમાં બેસીને કવિતાઓ કરતા કવિઓની પણ વિશ્વકાવ્યસાહિત્યમાં ખોટ નથી. મારી વાત કરું તો મેં પણ મુખ્યત્વે ગઝલ-ગીત જેવાં ઊર્મિકાવ્યો જ લખ્યાં છે – હું વ્યવસાયે પત્રકાર હોવા છતાં.

પણ અહીં વાત જરા જુદી છે. અહીં કવિએ પૂરી સ્વેચ્છાથી પોતાના કાવ્યસર્જનનો રાહ બદલી નાખ્યો છે. આવું બધું જે તે લખે છે તેમાં પણ તેનું ખાસ્સું કાવ્યકૌશલ પમાય છે. પરંતુ તેનાં પેલાં જૂનાં ગીત-ગઝલોની વાત જુદી જ હતી. એ દ્વારા સાચકલી કાવ્યરસનિષ્પત્તિનો અદ્ભુત આહ્વાદ મને પ્રાપ્ત થતો હતો અને હું ધારું છું કે બીજા ઘણા સહૃદય કાવ્યભાવકોની પણ એ જ લાગણી હતી.

આપણે કોઈ પણ સર્જકને એવી ફરજ ન પાડી શકીએ કે તું આ પ્રમાણે જ લખ. ‘વૃક્ષ ચલે નિજ લીલા’ – મને લાગે છે કે આવનારા સમયમાં કવિતાસર્જનના બદલાઈ શકનારા પ્રવાહનો આ એક નાનકડો પણ નોંધપાત્ર સંકેત છે. આજે સમૂહમાધ્યમોનો પ્રભાવ ખૂબ વધ્યો-વિસ્તર્યો છે. એ માધ્યમોની માગ અને શરતો ભિન્ન છે. કવિએ લખેલાં કાવ્યોમાંથી તે રેડિયો કે ટી.વી. પર જઈને પ્રસારિત કરે તો તે સાવ સારી વાત છે. ક્યારેક આવાં માધ્યમોની માગણીને પણ કવિએ વશ થવું પડે એ સમજી શકાય. સમૂહમાધ્યમો દ્વારા કવિતા વિશાળ વર્ગો સુધી પહોંચવા લાગી છે. ઇન્ટરનેટથી તો જાણે સમૂળી કાયાપલટ થઈ છે. પહેલાં કવિઓ અને કાવ્યો પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યિક સામયિકોમાં પોતાનાં સર્જનો પ્રગટ થાય તે માટે આતુર રહેતા. હજીયે એ કમ કાંઈ છેક અળપાચો નથી. અને તે સારી વાત છે. પરંતુ તે સાથે ઇન્ટરનેટની સુવિધાની જે પહોંચ વધી છે એનું આકર્ષણ ટાળવાનું મુશ્કેલ બનતું જાય છે. હું એવા કેટલાક સર્જકોને જાણું છું કે જેઓને માટે નેટ, મોબાઇલ, એસએમએસ ઇત્યાદિનું અધિક મહત્ત્વ છે. પહેલાં પણ કવિઓ રાજ્યાશ્રય પામતા અને કેટલાક તે શોધતા. કવિઓને ત્યારે આશ્રયદાતાની મરજીને વશ થવું પણ પડ્યું હોય, છતાં એ યુગમાંયે ઉત્તમ, સંવેદનપૂર્ણ કાવ્યરચનાઓ થઈ જ છે અને તે આપણું પરમ સદ્ભાગ્ય છે. આજેય બધી ભાષાઓમાં થોડાક ‘દરબારી’ કવિઓ હશે. હિન્દી હાસ્યકવિ-સંમેલનોનું પ્રાબલ્ય રોકી શકાય તેમ નથી. કેટલાય ધનિકો માટે કવિ અને કવિતા જાણે એક ‘સ્ટેટસ સિમ્બોલરૂપ’ બની શકે. લગ્નપ્રસંગે મંગળાષ્ટક રચવા-ગાવાની પ્રથા હજી સાવ નષ્ટ થઈ નથી. કવિઓએ લખી આપેલી કંકોતરીની ભાત ક્યારેક જુદી પડે છે. ગુજરાતી હિન્દુ લગ્નોમાં પણ હવે ક્યારેક ઉર્દૂ પરંપરા અનુસાર ગુજરાતીમાં ‘સેહરા’ લખાય અને ગવાય છે. આ બધાં સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓના મેળનાં ચિહ્નો છે. પણ હજીયે કાવ્યસર્જનની પરંપરાગત પ્રેરણારીતિમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર મારા જેવા માટે આ બધું કોઈ પાડવું બહુ સરળ નથી.